

SPANNING

DE URGENTIE VAN KLIMAATVERANDERING

UITGAVE VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN DE SP

Verschijnt 11 keer per jaar, jaargang 17, nummer 10, november 2015

DE URGENTIE VAN KLIMAATVERANDERING

Van 30 november tot en met 11 december vindt in Parijs de eenentwintigste jaarlijkse klimaatconferentie van de Verenigde Naties plaats. Doel van de conferentie is om een nieuw klimaat-akkoord te bereiken, dat in 2020 zal ingaan en de opvolger moet worden van het Verdrag van Kyoto uit 1997. Stefaan Onghena, lid van de Milieuraad in Gent, verwacht dat wederom geen harde afspraken gemaakt zullen worden in Parijs om klimaatverandering echt aan te pakken. De aarde zal verder opwarmen, wat zal leiden tot extremere weersomstandigheden. Dat treft vooral de mensen die het minst aan de klimaatverandering hebben bijgedragen. Politicoloog Bram Büscher stelt dat als we echt iets willen doen aan klimaatverandering, we de strijd aan zullen moeten gaan met de kapitalistische machtsstructuren, want kapitaal en natuur gaan niet samen.

Verder in deze *Spanning* een interview met Tuur Elzinga over de OESO. Mede dankzij zijn inspanningen, als lid van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa, is het neoliberale gedachtegoed bij de OESO niet langer heilig. De organisatie heeft de afgelopen jaren meer oog gekregen voor een breder welvaartsbegrip en voor duurzame en inclusieve groei.

Econoom Paul de Beer laat zien dat er zelfs voor mainstream economen die hun eigen neoklassieke uitgangspunten serieus nemen, alle reden is om hardnekkige economische mythes aan de kaak te stellen. De Beer bespreekt er vier: (1) er is een structureel tekort aan arbeidskrachten, (2) lastenverlichting op arbeid levert meer banen op, (3) arbeidstijdverkorting is ineffectief en (4) de last van de publieke sector.

Tiny Kox gaat in zijn bijdrage in op hoe Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) omging met de enorme toestroom aan Belgische vluchtelingen en wat wij daar nu van kunnen leren.

Psycholoog Arjen Noordhof schreef een recensie over *Autoriteit*, het nieuwe boek van Paul Verhaeghe. Daarin levert Verhaeghe kritiek op het neoliberalisme en de daaruit voortvloeiende roep om 'herstel van autoriteit'.

Medisch wetenschapper Ivan Wolffers stelt dat de onafhankelijkheid van wetenschappelijk onderzoek in het geding is door de toenemende afhankelijkheid van commerciële opdrachtgevers. De nauwe verwevenheid tussen medisch onderzoekers en de farmaceutische industrie baart hem grote zorgen.

Daarin staat hij niet alleen. Volgens Sandra Beckerman van de SP Alternatieve Rekenkamer (SPark) heeft de sterke afhankelijkheid van het bedrijfsleven geleid tot WC-Eend-wetenschap, waarmee zij wil zeggen dat bedrijven de resultaten, conclusies en publicatie van onderzoeken proberen te beïnvloeden ten gunste van hun eigen belangen.

INHOUD

- 3 **WAT TE VERWACHTEN VAN DE KLIMAATTOP IN PARIJS?**
- 6 **'MILIEU IS TEN EERSTE EEN SOCIAAL ISSUE'**
- 8 **'DE OESO IS MEER DAN EEN CLUB VAN RIJKE LANDEN'**
- 10 **VIER ECONOMISCHE MYTHES ONTMASKERD**
- 13 **WAT KUNNEN WE LEREN VAN DE EERSTE WERELDOORLOG?**
- 16 **AUTORITEIT**
- 18 **WETENSCHAPPELIJK BEWIJS IS VAAK TE KOOP**
- 20 **WC-EEND-WETENSCHAP GRIJPT OM ZICH HEEN**

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP. Een abonnement kost 12 euro per jaar voor SP-leden en 25 euro voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70

3811 MB Amersfoort

T (088) 243 55 40

E administratie@sp.nl

Redactieadres

Snouckaertlaan 70

3811 MB Amersfoort

T (088) 243 55 35

E spanning@sp.nl

Redactie

Tijmen Lucie

Hans van Heijningen

David Hollanders

Tekstredactie

Daniël de Jongh

Redactieraad

Tiny Kox

Ronald van Raak

Arjan Vliegheart

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz

Vormgeving

Robert de Klerk

Gonnie Sluijs

Foto cover

Paul Brown / Rex Features / HH©

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-GeenAfgelideWerken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

9 december 2009. Milieuactivisten roepen bij een demonstratie tijdens de klimaatop in Kopenhagen de rijke landen op om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen en de schade te vergoeden die ze het milieu hebben toegebracht.

WAT TE VERWACHTEN VAN DE KLIMAATOP IN PARIJS?

Tekst: Stefaan Onghena Foto: Xie Xiudong / Corbis / Hollandse Hoogte©

Nog enkele maanden te gaan en dan is het zover. Eerdere bijeenkomsten waren niet meer dan het voorspel voor deze ultieme top in Parijs. Dat verwacht althans de milieubewuste wereldburger. Die beseft maar al te goed dat een drastische koerswijziging op zéér korte termijn noodzakelijk is om erger te voorkomen.

De waslijst van desastreuze gevolgen die klimaatverandering tot op heden reeds met zich meebracht voor mens

en natuur groeit zienderogen. Alle pleidooien van burgers, milieuverenigingen, wetenschappers, enkele toppolitici en zelfs een beperkt aantal kopstukken uit het bedrijfsleven ten spijt blijft de concentratie broeikasgassen gestaag toenemen.¹

Veel resultaat leverde eerder topoverleg niet op – buiten een hoop geruzie en vooral veel kerosineverbruik. Met tienduizenden, zo mogelijk honderduizenden, zullen ze nu afzakken naar Parijs, dat kortstondig het Mekka

zal zijn voor al wie gelooft in, en ijvert voor, een duurzame wereld. De som maken van alle uren vergaderen en discussiëren in Kyoto, Kopenhagen, Lima en de vele andere voorbereidende en tussentijdse bijeenkomsten levert wellicht een astronomisch getal op. De essentie van het debat behoeft hooguit enkele A4-tjes en geen herhaaldelijke massabijeenkomsten voor een zoveelste poging om tot een bescheiden consensus te komen. Op het thuisfront echter dienen bergen werk verzet te worden. Bergen werk

die niet achter een computerscherm gerealiseerd kunnen worden. Afdingen op de opgave in eigen land en de zwartepiet zoveel mogelijk doorschuiven naar andere naties is helaas het objectief van meerdere delegaties gedurende dit en ook vorig topoverleg. Gevolg: jarenlang uitstelgedrag dat flirt met de kritische twee of meer graden Celsius opwarming.

WELKE MAATSTAF?

Mocht de gemiddelde mondiale toename van comfort gedurende de laatste eeuwen in een grafiek voorgesteld worden, dan zou deze quasi parallel lopen met de concentratie broeikasgassen gedurende diezelfde periode. Beide curves zullen echter behoorlijk van elkaar afwijken indien ze per land of continent worden voorgesteld. De gevolgen van klimaatverandering in grafiek brengen is een ander verhaal. De verantwoordelijke naties of continenten zijn niet noodzakelijk degenen die het hardst getroffen wordt door extreem noodweer, mislukte oogsten, verwoestijning of watersnood. Klimaatverandering kent geen grenzen. Levensstandaard en comfort stoppen vaak letterlijk aan landsgrenzen. Geïndustrialiseerde landen gebruiken daarom maar al te graag hun economische activiteit als maatstaf voor hun uitstootrechten in plaats van hun bevolkingsaantal. Zo is Europa bij monde van de Europese Commissie trots en klopt het zichzelf op de borst gezien ze 'maar' om en bij de 10 procent van de mondiale broeikasgassen uitstoot. Economisch staat Europa immers voor meer dan 10 procent van de mondiale economie. Dus: Europa doet het zeer goed. Deze eenzijdige economische benadering geldt natuurlijk ook voor onder meer de VS, Canada, Japan, Australië en enkele rijke oliestaten. De Europeanen maken ongeveer 7 procent van de wereldbevolking uit, de VS nog geen 5 procent. Samen maken ze dus amper 12 procent van de wereldbevolking uit maar stoten ze niet minder dan een kwart van alle broeikasgassen uit. Indien er echter van wordt uitgegaan dat elke burger waar ook ter wereld recht heeft op enig comfort – en dus daaraan verbonden het recht heeft om enige broeikasgassen uit te stoten – wordt het referentiekader helemaal anders. Een land als China, dat door

het Westen met de vinger wordt gewezen daar het in absolute cijfers de grootste vervuiler ter wereld is geworden, zou die status zonder enige terechtwijzing moeten kunnen behouden. Het is immers een van de grootste naties ter wereld en volgens het evenredigheidsprincipe is het logisch dat dit land, dat ongeveer een zesde van de wereldbevolking herbergt en bijgevolg momenteel demografisch gezien nummer 1 in de wereld is, het meest broeikasgassen uitstoot. Idem voor een gigant als India. Temeer daar westerse landen een omvangrijk deel van hun vervuilende en/of energie-intensieve productie-eenheden naar landen als China, India, Bangladesh hebben verhuisd. Het zijn als het ware hun overzeese westerse industrieparken geworden.

Heeft de wereldburger, ongeacht woonplaats, dezelfde rechten? Dan heeft een natie die ook. Het is immers niet de burger, maar de overheid, die de mogelijkheid heeft om grote infrastructuurwerken te realiseren. Toegang tot drinkbaar leidingwater, spoorverbindingen of handelsinfrastructuur; allerlei zaken die in de huidige westerse wereld grotendeels aanwezig zijn moeten elders ter wereld nog gerealiseerd worden. Dat de aanleg van bijvoorbeeld een netwerk voor hogesnelheidstreinen enorm veel energie en grondstoffen vergt en dus zorgt voor een tijdelijk verhoogde uitstoot van broeikasgassen (onder andere door de staalproductie), is dus evident. Ook windmolens bijvoorbeeld zijn ijzervreters. Dit zou ontwikkelingslanden en groei landen het recht moeten geven tijdelijk zelfs meer CO₂ uit te stoten dan het mondiaal gemiddelde per capita. Het niet toekennen impliceert eigenlijk een rem zetten op de verdere ontwikkeling van die landen. Afwachten dus of de mens ofwel de economische macht het zal halen in Parijs.

TECHNOLOGISCHE VOORSPRONG

Enkel en alleen indien de geïndustrialiseerde landen procentueel minder CO₂ uitstoten dan hun percentage inwoners ten opzichte van de wereldbevolking kan het terug de goede kant uitgaan met ons klimaat. Geïndustrialiseerde landen zijn immers vaak bedenkers en ontwikkelaars van de

meest vooruitstrevende technologie en behoren deze dan ook te implementeren binnen hun eigen economie alsook te exporteren. Zo ligt de uitstoot van koolstofdioxide per ton geproduceerd staal in Europa beduidend lager dan in India of China. En in geïndustrialiseerde landen zijn meer middelen beschikbaar om gebouwen degelijk te isoleren en ventileren. Dit zijn slechts enkele voorbeelden die leiden tot een reductie van emissies per capita. Argumenten die ervoor pleiten dat bijvoorbeeld Europa ruim onder de 7 procent van de mondiale uitstoot zou moeten blijven en de VS beneden de 5 procent. Eens te meer daar ze, boven op de consumptie van fossiele brandstoffen, ook nog eens over de grootste nucleaire capaciteit beschikken.

THE DAY AFTER

Dat de top slechts na meerdere extra uren of dagen tijd tot een slotverklaring zal komen kan reeds met behoorlijke zekerheid gesteld worden. Inhoudelijk is het nog de vraag of een sterke slotverklaring überhaupt mogelijk is. De contrasten en vaak tegenstrijdige belangen in deze geglobaliseerde wereld zijn immers groot. Veel deelnemende landen zullen dus een slotverklaring ondertekenen waar ze slechts gedeeltelijk mee instemmen of die niet bindend zal zijn. Zo rijst de vraag of iedere natie de eigen opgave al dan niet volledig zal volbrengen of de uitvoeringstermijn voor zich uit zal schuiven. Zullen sommige landen in de verleiding komen om hun statistieken op te poetsen?² In welke mate zullen landen toelaten dat buurlanden of de VN toezien op de al of niet geleverde inspanningen? Zullen economische hindernissen als uitvlucht gebruikt worden om doelstellingen te verdragen?³ Het valt nu reeds op hoe diverse staten uitpakken met goede intenties in de aanloop naar de top. Steevast gaat het om toekomstplannen met horizon 2030, 2050... Maar wat tussen vandaag en 2025? Jaar na jaar blijft de mondiale vraag naar olie, steenkool en gas toenemen. Voor olie bijvoorbeeld verwacht het Internationaal Energie Agentschap een toename van ongeveer 1,5 miljoen vaten per dag voor 2016 (ten opzichte van 2015).

Komend jaar zal de mondiale dagconsumptie van olie bijgevolg de 96 miljoen vaten bereiken of overschrijden. De laatste jaren nam ook de productie van diverse bio-brandstoffen enorm toe, waardoor in totaal de grens van 100 miljoen vaten per dag wellicht nu reeds ruimschoots overschreden is. Het doel blijft onveranderd: blijven beantwoorden aan de toenemende vraag. Doorgedreven en efficiënt bezuinigen blijkt geen optie.

VALKUILEN

1. Een eenzijdige focus op het reduceren van broeikasgassen kan leiden tot het verwaarlozen van vele andere ecologische problemen waar de aarde momenteel mee te kampen heeft. Zoals het verlies aan biodiversiteit, de luchtverontreiniging, de algehele afvalproblematiek of de toenemende grondstoffschaarste.

2. Er kunnen geopolitieke spanningen ontstaan ten gevolge van het onterecht beschuldigen van de grootste vervuilers, in absolute cijfers althans, omdat daarbij geen rekening wordt gehouden met hun bevolkingsaantal. Er zijn dwergstaten en kleine naties die behoorlijk kwistig omgaan met hun energieverbruik per capita en die nu volledig buiten schot blijven aangezien ze 'maar' verantwoordelijk zijn voor 0,1 procent of 0,5 procent van de mondiale uitstoot; ook al ligt die uitstoot per capita wel vijftig of honderd maal hoger dan die van de gemiddelde Chinees of Indiër.

3. Het blijven voldoen aan de vraag is een eindig verhaal. Dit verhaal leidt steeds meer tot het ongebreideld uitpersen van de aarde en alle natuurlijke rijkdommen. Fracking is daar een sprekend voorbeeld van. Uitpersen kan bij deze techniek bovendien ook letterlijk genomen worden.

De zorg om de aarde en de natuurlijke rijkdommen duurzaam te beheren levert minstens evenveel werkgelegenheid op als het brutaal ontmantelen ervan. Voor een trage en geleidelijke transitie naar een koolstofvrije economie is geen tijd meer, tenzij we bereid zijn onnoemelijk veel mensen-

Foto: Beatrijs Onghena©

Stefaan Onghena is binnenhuis-architect en ecodesigner. Daarnaast zit hij in de milieuraad van Gent. Voor meer informatie zie zijn website: www.casapoubelle.be

leed en mensenlevens te offeren. In Parijs zullen de wereldleiders dus al of niet tekenen voor komende omvangrijke ecociden (volkerenmoord door aantasting van het milieu), maar eigenlijk is dit proces als volop bezig. De laatste jaren steeg het aantal klimaatdoden wereldwijd al richting 400.000 per jaar.

CONCLUSIE

Europa kan enkel een volwaardige voorbeeldfunctie krijgen indien ze eerst en vooral de 20/20/20-doelstellingen integraal waarmaakt (zie noot 3) en vervolgens een halvering van de energieconsumptie, grondstoffenverbruik en afval, alsook minstens een verdubbeling van de hernieuwbare energieproductie kan realiseren tegen 2030 (ten opzichte van de behaalde resultaten in 2020). Dit echter op voorwaarde dat het geen administratieve, maar een daadwerkelijke, cijfermatig correcte vooruitgang betreft. Pseudo-groene stroom moet eruit (bijvoorbeeld gesubsidieerde afvalverbranding met energierecycling of dubieuze biomassa-centrales). Energieverbruik en uitstoot van luchtvaart, ruimtevaart en scheepvaart dienen volledig in rekening gebracht te worden in de mate dat deze ten dienste staan van de Europese economie en haar burgers. Ook dient het Europese aandeel in de vervuiling van de internationale wateren verrekend te worden, alsook het opruimen ervan.

Zal Europa straks in Parijs kiezen voor een economie die ten dienste staat

van de mens of blijven mensen onderdeel van (en ondergeschikt aan) een economisch systeem dat een zware en onherstelbaar hypotheek legt op de aarde?

- 1 Zie bijvoorbeeld climate.nasa.gov/evidence/
- 2 De dieselgate van Volkswagen is slechts één voorbeeld van hoe normen, cijfers of metingen gemanipuleerd worden. Veel omvangrijker naar milieuschade, nauwelijks onder de aandacht van de media gekomen én tevens ook Europees, is het truck-kartel waarbij de meeste Europese vrachtwagenconstructeurs jarenlang afspraken maakten om ongeveer 35 procent zuiniger motoren niét op de markt te brengen. Alle betrokken bedrijven kregen boetes die hooguit knabbelden aan hun winstmarge (tot maximaal 10 procent van de omzet). Noch de verkoopcijfers, noch de werkgelegenheid, noch aandeelhouders hebben er veel onder geleden. Het onnodig meerverbruik van diesel door dit kartel loopt in de miljarden liters! Dit mag dan ook als een regelrechte aanslag op de volksgezondheid worden beschouwd.
- 3 Afwachten of bijvoorbeeld het Europese objectief, gekend als de 20/20/20-doelstellingen (tegen 2020 dienen alle lidstaten 20 procent energie te besparen, 20 procent minder CO₂ uit te stoten en 20 procent hernieuwbare energie te produceren ten opzichte van het overeengekomen referentiejaar) werkelijk of boekhoudkundig gehaald zal worden. Bovendien is het afwachten of de Europese Unie dezelfde zwakke boetes zal toekennen als bij het truck-kartel; of helemaal niets zal ondernemen en hooguit de slechte leerlingen van de klas een pedagogische tik zal geven. Los van de grootte van de boetes die Europa oplegt is het minstens even cruciaal waaraan de geïnde sommen worden gependend. In het ergste geval gaan die boetes, in de vorm van subsidies, geheel of gedeeltelijk terug richting auto-industrie of naar constructeurs van vrachtwagens.

Een eerdere versie van dit artikel is in oktober gepubliceerd als Nieuwsbrief Ecofolie nr.17 op www.casapoubelle.be

BRAM BÜSCHER OVER KLIMAATVERANDERING

'MILIEU IS TEN EERSTE EEN SOCIAAL ISSUE'

Tekst: Tijmen Lucie Foto: REX features Ltd. / Hollandse Hoogte©

Vanaf 30 november vindt de eenentwintigste jaarlijkse klimaatconferentie van de Verenigde Naties plaats. Doel van de conferentie is een nieuw klimaatakkoord te bereiken, dat in 2020 de opvolger van het Verdrag van Kyoto moet worden. Politicoloog Bram Büscher heeft er weinig vertrouwen in dat in Parijs een baanbrekend akkoord gesloten gaat worden: 'Wil je klimaatverandering aanpakken, dan moet je de strijd aangaan met de kapitalistische machtsstructuren.'

› Hoe urgent is het probleem van klimaatverandering?

'Klimaatverandering is mijns inziens absoluut urgent en wellicht nog veel urgenter en complexer dan veel mensen denken. Juist omdat het zo'n sociaal thema is. Maar die urgentie moet in mijn ogen niet overslaan in apocalyptische denkbeelden. De natuur kan echt wel wat hebben en zich ook herstellen. Daarom is het sociale punt zo belangrijk: de mensen die het minst hebben bijgedragen aan klimaatverandering en er het minst weerstand tegen kunnen bieden, worden het zwaarst getroffen door de extremere weersomstandigheden. Dat is de grote tragedie van klimaatverandering: het raakt iedereen, maar niet iedereen op dezelfde manier. Dat laat Naomi Klein in haar laatste boek *This Changes Everything* ook overtuigend zien. Kapitalisme en klimaat zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Dus aanpak van klimaatverandering is niet mogelijk zonder oog te hebben voor sociale, politieke en economische machtsstructuren, die vaak juridisch zijn vastgelegd.'

› Waarom is het probleem van klimaatverandering zo belangrijk geworden?

'Vanwege twee redenen. Ten eerste omdat de materiële veranderingen die milieuwetenschappers waarnemen,

Bram Büscher: 'De mensen die het minst hebben bijgedragen aan klimaatverandering en er het minst weerstand tegen kunnen bieden, worden het zwaarst getroffen.'

zoals het smelten van de ijskappen, verwarming van de oceanen en verlies aan biodiversiteit, steeds sneller gaan. Hoewel die veranderingen nooit eenduidig zijn, is de trend duidelijk. De cijfers van de uitstoot van CO₂ zijn bijvoorbeeld alleen maar omhoog gegaan, behalve tijdens de economische crisis. Daarna zag je ze weer verder stijgen. De tweede reden waarom ik denk dat klimaatverandering nu zo'n belangrijk thema is, is dat ook mensen die veel verdienen aan het kapitalistisch systeem gaan inzien dat het zo niet langer goed kan blijven gaan. Dan wordt het pas echt interessant. De grote vraag is nu of we het klimaatprobleem kunnen oplossen door natuur op te nemen in het kapitalistisch systeem. In mijn werk geef ik aan dat dit niet mogelijk is, omdat de milieucontradicties binnen het kapitalisme zo diep zijn, dat je dit

probleem niet op een kapitalistische manier kunt oplossen.'

› In hoeverre worden de uitkomsten van een klimaatop bepaald door het bedrijfsleven?

'De vinger is daar heel moeilijk op te leggen. Onderzoek van collega's laat zien dat deze beïnvloeding al vanaf de jaren tachtig aan de gang is. Sindsdien is de rol van het bedrijfsleven alleen maar groter geworden, maar ten dele ook ondoorzichtiger. De belangen van bedrijfsleven en de staat zijn inmiddels bijna identiek. Bij de klimaatop in Polen in 2013 zag je bijvoorbeeld dat de grootste vervuilers werden gezien als de grootste redders die het beleid mede bepaalden. Maar niet alleen overheden, ook grote natuurbeschermingsorganisaties werken samen met de grootste vervuilers ter wereld. Zo heeft the *Nature Conservancy* een

CEO uit Wallstreet aangesteld. Veel grote milieuorganisaties worden net zo gerund als grote bedrijven. Ze functioneren volgens dezelfde logica.'

› **Welke invloed hebben vrijhandelsverdragen als TTIP op klimaatbeleid?**

'Die zorgen voor de verdere juridische verankering van die logica. Dat is waar het bedrijfsleven ook heen wil: een ultieme autoriteit die voor zijn rechten opkomt. Daarom is de strijd tegen TTIP ook zo belangrijk. Maar het gaat verder dan TTIP, want ook bestaande Nederlandse en Europese wetgeving draagt bij aan de logica van dit kapitalistische machtsstelsel. Mijn idee van verandering richt zich daarom op die machtsstructuren. Alleen dan kun je een kentering teweegbrengen.'

› **Zitten er ook positieve kanten aan een klimaatop?**

'Absoluut, dit soort evenementen kunnen juist de katalysator zijn voor het versterken van sociale bewegingen met progressieve ideeën. Maar de impact die zij tot nu toe hebben gehad is marginaal. Dat komt omdat de krachtenbalans zo ongelijk is. Maar ook daarin kan het milieu een interessante rol spelen, als bedrijven gedwongen worden om een andere koers te varen omdat hun winsten onder druk komen te staan door klimaatverandering. Dat zie je nu al gebeuren en dat biedt mij enige hoop. Maar snel en gemakkelijk zal het niet gaan.'

› **Geloof jij in de mogelijkheden van technologie om onze planeet te redden?**

'Nee, niet als je het zo vraagt. Binnen het kapitalisme wordt technologie vooral gebruikt voor het versterken van de eigen logica, niet voor alternatieven. We moeten ons er daarom altijd van bewust zijn dat technologie zich afspeelt binnen een grotere politieke en sociaaleconomische context.'

› **Wanneer is technologie daar wel toe in staat?**

'Als technologie bij kan dragen aan een groter, progressief politiek en sociaaleconomisch project. Zoals ik al zei is milieu voor mij ten eerste een sociaal issue. Ik ben het daarom eens met mijn collega Jason Moore die stelt

dat we af moeten van het onderscheid tussen mens en natuur. Het kapitalisme is van het begin af aan zowel een ecologisch als een politiek-economisch systeem geweest. Volgens Moore bevinden we ons nu aan het einde van een accumulatieperiode. Daarmee bedoelt hij dat het einde van goedkoop voedsel en goedkoop land in zicht is. Daarom zie je dat overal ter wereld zowel staten als bedrijven proberen om zoveel mogelijk land in handen te krijgen om de voedselvoorziening in de toekomst voor hun burgers te kunnen garanderen. Dat zijn dus kapitalisten die zelf inzien dat als ze niet genoeg land hebben om hun mensen te voeden, ze een groot probleem hebben. We zien nu het voorspel van wat zich de komende decennia gaat afspelen.'

› **Hoe realistisch is het om te denken dat het kapitalisme op zijn laatste benen loopt?**

'Jason Moore zegt niet dat het einde van het kapitalisme in zicht is, maar het einde van dit accumulatiemodel. Je kunt dan ook weer nieuwe vormen van accumulatie bedenken. Dat kunnen meer progressieve ideeën zijn, maar ook meer destructieve. Op dit moment lijken de laatste helaas het meest realistisch. Ik denk dat het kapitalisme zich wel doorzet, maar op een destructieve manier. Iemand als Brian Massumi heeft daar meer oog voor. Volgens hem is het kapitalisme van een stabiele fase naar een metastabiele fase aan het gaan. Wat hij daarmee bedoelt, is dat na de Tweede Wereldoorlog geprobeerd is om het kapitalisme aan banden te leggen – met meer stabiele welvaart tot gevolg – maar dat die ontwikkeling door de neoliberale contrarevolutie vanaf eind jaren zeventig teniet is gedaan. Die metastabiele fase, waarin het kapitalisme zichzelf langzaam van binnenuit vernietigt, kan heel lang door blijven gaan, tenzij er een andere samenstelling van krachten komt die voor een ommekeer zorgt. In Nederland zie ik dat niet, in Europa heel weinig, maar in bijvoorbeeld Zuid-Afrika of Brazilië veel meer. Daar is een veel bredere maatschappelijke bewustwording van dit soort grotere vraagstukken, waar ook op een hoger niveau over nagedacht wordt. Vasthouden aan een groter verhaal wordt denk ik steeds belangrijker naar de toekomst toe.'

Foto: Archief Bram Büscher©

Bram Büscher is hoogleraar Sociologie van Ontwikkeling en Verandering aan de Universiteit Wageningen. Daarnaast is hij werkzaam als docent en onderzoeker aan verschillende universiteiten in Zuid-Afrika.

› **Kun je tot slot nog wat dieper ingaan op initiatieven die een alternatief bieden voor het kapitalisme?**

'Wat mij bijvoorbeeld aanspreekt is de *bioregional economy* in verschillende delen van Engeland. Daarbij gaat het niet om het groeien om te groeien, maar om zoveel mogelijk zelfvoorzienend te zijn binnen een bepaalde regio. Vaak zitten daar allerlei lokale geldinitiatieven aan vast. Ook in Spanje zie je veel sociale bewegingen die de uitwassen van het kapitalisme aan de kaak stellen en daar een platform opbouwen. In Zuid-Afrika, waar ik veel veldwerk doe, zijn ook veel van dergelijke sociale bewegingen. Zo is de studentenbeweging daar nu erg groot. Verder is *Degrowth* een goed voorbeeld, maar ook voor politieke partijen als de SP zie ik een belangrijke rol weggelegd.'

› **Wat is Degrowth?**

'Degrowth is ontstaan aan de universiteiten van Spanje en Frankrijk. De beweging stelt dat we af moeten van economische groei, want dat is de logische uitkomst van hoe kapitalisme werkt. Degrowth is voortgekomen uit de ecologische economie en heeft zich sinds 2008, na het uitbreken van de financiële crisis, snel uitgebreid. Vorig jaar waren bij een bijeenkomst in Leipzig maar liefst drieduizend mensen aanwezig. Ik was er zelf bij en vond het heel inspirerend. Ik hoop in de toekomst samen met collega's ook een keer een Degrowth-conferentie te organiseren in Nederland.'

TOUR ELZINGA OVER DE OESO

‘DE OESO IS MEER DAN EEN CLUB VAN RIJKE LANDEN’

Tekst: Tijmen Lucie Foto: Sander van Oorspronk

De neoliberale ideologie is niet langer heilig bij de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling. Mede dankzij de inspanningen van SP-senator Tuur Elzinga richt de OESO zich tegenwoordig meer op een breder welvaartsbegrip en op inclusieve en duurzame groei.

› **Sinds vorig jaar ben je rapporteur voor de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa over de OESO. Wat is het eigenlijk voor organisatie?**

‘De OESO wordt vaak gezien als de club van rijke, westerse landen. Dat klopt ook, maar zoals ik de organisatie de afgelopen jaren heb leren kennen, is deze veel meer dan dat. De OESO is ontstaan in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, toen het idee was dat als Europese landen economisch zouden samenwerken, zij niet meer met elkaar in oorlog zouden raken. Al vrij snel na de oprichting werd de voorloper ervan uitgebreid met een aantal landen buiten Europa, zoals de VS, Canada en Japan. Dat werd de OESO. Het is een intergouvernementele organisatie, die de mogelijkheid heeft om conventies met elkaar af te spreken, maar zonder uitvoerende macht. De cultuur van de OESO is daarom altijd geweest om te zoeken naar consensus op basis van overtuiging, ondersteund door cijfers en statistieken. Daarin is de OESO nooit omstreden geweest, maar wat je onderzoekt is natuurlijk wel politiek gestuurd. Lange tijd onderschreef de OESO, net als het IMF en de Wereldbank, de Washington Consensus van het uitbreiden van de rol van de markt en het terugbrengen van de rol van de overheid in de economie. Maar de laatste jaren is de OESO in staat geweest om kritischer naar zichzelf te kijken. Dat komt mede doordat er een aantal nieuwe landen zijn toegetreden met een andere achtergrond, zoals Chili en Mexico. Zo is de huidige secretaris-generaal een Mexicaan. Hij komt uit een land met extreme ongelijkheid en veel armoede. Wellicht heeft dat ook bijgedragen aan een bredere oriëntatie.’

› **Wat houdt jouw functie als rapporteur namens de Raad van Europa over de OESO in?**

‘De OESO is een intergouvernementele organisatie, zonder parlementaire dimensie. Daarom is zij aangewezen op organisaties met een grote geografische overlap die dat wel hebben, zoals de Raad van Europa, om haar werk te toetsen aan de democratische wil van het volk. Een keer per jaar wordt daarom de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa uitgebreid met delegaties van andere OESO-landen, zoals Canada, Mexico, Chili, Nieuw-Zeeland en Japan, voor een debat met de secretaris-generaal. De VS komen nooit, want die willen dat de secretaris-generaal naar hen toekomt. Het debat wordt gevoerd aan de hand van een rapport, dat gemaakt wordt door een lid van de Assemblee van de Raad van Europa. Op basis van dat rapport wordt door de verantwoordelijke commissie een resolutie opgesteld, waar vervolgens over gestemd wordt en waar aanbevelingen uit volgen aan de OESO en de lidstaten. Dit jaar heb ik het rapport geschreven.’

› **Wat zijn de kernpunten van het rapport?**

‘Het rapport gaat normaal gesproken over de activiteiten van het afgelopen jaar, maar mijn idee was om terug te kijken op ruim 50 jaar OESO, omdat dat bij het vijftigjarig bestaan van de organisatie niet was gebeurd in verband met de financiële crisis. Al langer probeerde ik de OESO aan te sporen om kritisch naar de eigen analyses en beleidsaanbevelingen te kijken, tegen de achtergrond van de financiële crisis. Uiteindelijk startte de OESO in 2012 het onderzoeksproject *New Approaches to Economic Challenges*

(NAEC). Dat project richtte zich op hoe de crisis heeft kunnen ontstaan en welke onderliggende oorzaken daarvan door de OESO over het hoofd zijn gezien. Het eindrapport van NAEC heb ik als kapstok gebruikt voor mijn eigen rapport over de langetermijneffecten van economische ontwikkeling sinds het ontstaan van de OESO in 1961. Mijn rapport is radicaal anders dan alle rapporten over de OESO-activiteiten tot nu toe. Ik denk dat dit rapport de discussie tussen de Raad van Europa en OESO weer een stapje verder brengt en provoceert tot nadenken. Er staat een aantal praktische aanbevelingen in om de ongelijkheid te verkleinen, door bijvoorbeeld de lonen van lagere en middeninkomens te verhogen en belastingen progressiever te maken. De resolutie op basis van mijn rapport roept ook op de financiële sector aan banden te leggen en de arbeidsinkomens te verhogen ten koste van de winstinkomens. Dat dit soort linkse ideeën in mijn rapport terugkomen zal niemand verbazen, maar dat het zo breed gedragen wordt, door zowel de OESO als door een overwegend conservatieve Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa, mag best opmerkelijk genoemd worden.’

› **Hoe verklaar je die brede steun?**

‘Ik heb hetzelfde gedaan als de OESO. Mensen overtuigen op basis van onweerlegbare data die laten zien dat het op een aantal terreinen niet goed gaat met onze planeet en dat het anders moet. Zo heeft de OESO zelf aangetoond dat groeiende ongelijkheid helemaal niet goed is voor economische groei en dat je moet inzetten op beleid dat zowel groei bevordert als economische ongelijkheid vermindert. Ook heeft de OESO

Tuur Elzinga is sinds 2007 senator voor de SP en lid van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa. Daarnaast is hij beleidsadviseur bij FNV Mondiaal.

laten zien dat groei en bescherming van milieu hand in hand kunnen gaan, maar dat de ontwikkeling sinds de industriële productie vooral ecologische schade heeft veroorzaakt en dat er echt een revolutie in denken nodig is om dit proces te keren. De aanbevelingen die ik heb gedaan gaan nog niet ver genoeg, maar wel net zo ver dat ik de Assemblee mee kon krijgen. Ik hoop dat dit rapport de OESO stimuleert om ook kritischer te kijken naar de uitruileffecten van het bevorderen van vrijhandel en internationale investeringen. Er is nog een lange weg te gaan, maar instanties als

‘Ik denk dat de crisis van 2008 voor een omslag in het denken over economie heeft gezorgd’

de OESO, het IMF en de Wereldbank zijn verder in het moderniseren van hun denken dan de economische beleidsmakers in Brussel en Den Haag. Die hangen nog altijd een extreem dogmatische neoliberale ideologie aan.’

› **Hoe verklaar je die omslag?**

‘Ik denk dat de laatste crisis, door de diepte en hardnekkigheid, er zeker toe heeft bijgedragen. Hoewel veel landen

rechtse regeringen kregen, die de kosten van de crisis verhaalden op de gewone burger en niet op de banken, denk ik toch dat we achteraf kunnen zeggen dat de crisis van 2008 voor een omslag in het denken over economie heeft gezorgd. Vooraanstaande neo-keynesiaanse economen, zoals Paul Krugman en Joseph Stiglitz, stonden voor de crisis in de hoek van het economische debat maar nemen nu een steeds centralere plek in en worden breed omarmd.’

› **Leidt die omslag in denken ook tot twijfel aan het kapitalistisch systeem?**

‘Bij die instanties zeker nog niet. Maar het kapitalistisch systeem is niet alleen maar slecht geweest. In mijn rapport beschrijf ik een aantal trends sinds de industriële ontwikkeling. Als je ziet hoeveel mensen uit de armoede zijn geholpen, hoezeer de gemiddelde levensverwachting is toegenomen en hoeveel meer mensen geletterd zijn geworden dankzij kapitalistische economische ontwikkeling, dan heeft het ons onmiskenbaar ook veel welvaart gebracht. Vooral na de Tweede Wereldoorlog, toen het gepaard ging met een sterke mate van economische sturing door sterke nationale staten. De laatste decennia is die overheidssturing echter afgenomen, wat onmiddellijk heeft geleid tot desinvestering, afbraak van publieke voorzieningen en een snelle groei van binnenlandse ongelijkheid. En sommige trends zijn natuurlijk van begin af aan fout gelopen. Kijk maar naar ecologische duurzaamheid,

waarbij we nu tegen grenzen aanlopen. Als we die mammoettanker niet weten te keren, gaat het grondig mis met onze planeet.’

› **Is duurzame, inclusieve groei mogelijk binnen het huidige kapitalistische systeem?**

‘Het hangt ervan af hoe je kapitalisme definieert. Ik denk niet dat het mogelijk is binnen een economisch laissez-fairemodel, dat stelt dat de

markt alles beter weet. Sinds dat principe in de jaren tachtig is geïntroduceerd, is een aantal ontwikkelingen ontspoord. Maar het kan wel zoals in de jaren vijftig, zestig en zeventig, toen een groot deel van de economie aan de markt werd overgelaten maar de hoofdlijnen wel degelijk door de overheid werden gestuurd. In die tijd slaagde de overheid er wel in om de ongelijkheid te verkleinen, de welvaart voor iedereen te laten toenemen en te investeren in onderwijs en zorg.’

› **Begin oktober presenteerde de OESO een actieplan tegen belastingontwijking door multinationals. Gaat dat plan een einde maken aan belastingontwijking?**

‘Nee, maar ik vind het goed dat de OESO hier het voortouw in neemt, omdat het gros van de multinationals de effecten van dit plan gaat voelen. En niet alleen in de OESO-landen, want ook opkomende economieën als Brazilië en China worden erbij betrokken. Dat moet ook, want als je grote delen van de wereldeconomie erbuiten laat, is het moeilijk om effectieve afspraken te maken. Dit plan zal zeker niet alle gaten in de internationale belastingwetgeving dichten, maar het is wel een stap in de goede richting.’

› **Ngo’s uiten kritiek, omdat ontwikkelingslanden niet of nauwelijks bij de besluitvorming zijn betrokken en dit actieplan ontwikkelingslanden niet zal helpen. Deel je die kritiek?**

‘Ja en nee. Ik weet dat ontwikkelingslanden deels aan tafel zitten en door de OESO gehoord worden, maar dat hun invloed op de besluitvorming zeer gering is. Of ontwikkelingslanden door dit plan geholpen worden? Ik denk een beetje.’

› **Is de OESO wel het geschikte platform om belastingontwijking aan te pakken? Zou de besluitvorming niet op VN-niveau moeten plaatsvinden?**

‘Je hebt gelijk. Idealiter zouden de Verenigde Naties hier het voortouw in moeten nemen. Feit is echter dat de OESO het best is toegerust om de coördinatie op zich te nemen. Maar in een ideale wereld zouden alle landen bij de besluitvorming betrokken moeten zijn, en niet alleen op uitnodiging.’

VIER ECONOMISCHE MYTHES ONTMASKERD

Tekst: Paul de Beer Illustratie: Len Munnik Foto: Smeele / Hollandse Hoogte

Wie economische mythes aan de kaak wil stellen, komt al snel in de verleiding om het gangbare, dominante economische denken, de zogenaamde neoklassieke theorie, te bekritisieren. Daar is alle reden voor, want dat dominante economische denken heeft sinds het uitbreken van de crisis – en dan doel ik op de crisis van de jaren dertig van de vorige eeuw! – telkens weer laten zien geen adequate verklaring te kunnen bieden voor hoe de economie echt werkt en heeft daardoor telkens weer verkeerde beleidsadviezen afgegeven. Toch wordt die neoklassieke benadering, wonderlijk genoeg, nog steeds door de meerderheid van de economen omhelsd. Ik vermoed dat dit voornamelijk komt, omdat ze zo mooi in wiskundige modelletjes is te formuleren en bovendien uitermate flexibel is gebleken om de meest uiteenlopende verschijnselen mee te analyseren. Je kunt er zo'n beetje alle veronderstellingen in stoppen die je wilt. Maar zoals voor alle modellen geldt: wat je erin stopt bepaalt ook wat eruit komt. Dus stop je er onzin in, dan komt er ook onzin uit. Maar dat weerhoudt veel academische economen niet om er talloze gerenommeerde internationale vaktijdschriften mee vol te schrijven. Liever een elegant model dat niets met de werkelijkheid te maken heeft, dan een verhaal vol contradicties en inconsistenties dat niettemin nauwkeuriger lijkt.

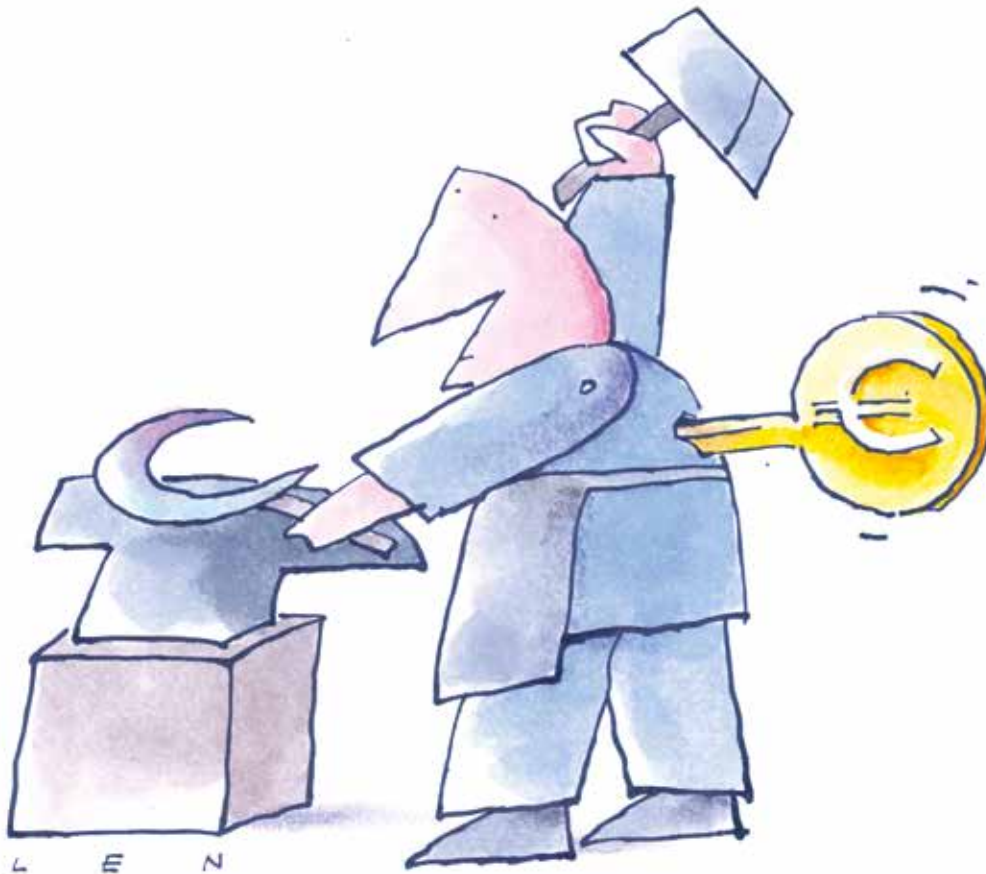
Toch sluit ik mij in dit stuk bij de mainstream economen aan. Dat doe ik zeker niet omdat ik het met hun uitgangspunten eens ben, maar omdat ik echt de discussie met hen wil aangaan. Als ik mij op een ander economisch paradigma zou baseren, een nieuw-keynesiaans, of schumpeteriaans of zelfs neo-marxistisch paradigma, dan kan ik alleen mijn verhaal tegenover dat van de mainstream economen plaatsen en wordt het al snel een discussie tussen doven. Over paradigma's, zo wist Thomas Kuhn ons al te melden, valt nu eenmaal slecht met argumenten te twisten.

Ik wil echter laten zien dat zelfs als je het standaard neoklassieke paradigma aanhangt, er alle reden is om een aantal hardnekkige economische mythes aan de kaak te stellen. Anders gezegd: mijn stelling is dat zelfs de mainstream economen, als ze hun eigen theoretische uitgangspunten serieus zouden nemen, reden hebben om deze mythes te ontmaskeren. Die uitgangspunten zijn, heel kort samengevat, dat je de economie het beste kunt begrijpen door uit te gaan van rationele individuen en bedrijven die op consistente wijze hun eigen belang najagen, bij individuen is dat hun 'nut', bij bedrijven hun winst.

1. EEN STRUCTUREEL TEKORT AAN ARBEIDSKRACHTEN

In 2008, aan de vooravond van de crisis, bracht de commissie-Bakker een rapport uit waarin werd gewezen op het gevaar van een groot structureel tekort aan arbeidskrachten. De commissie verwachtte in 2015 – dit jaar dus – een tekort van zo'n 350.000 arbeidskrachten. In werkelijkheid ligt de werkloosheid boven de 600.000 – een 'overschot' van arbeidskrachten dus. Daarmee zat de commissie er in zeven jaar tijd bijna een miljoen naast.

De elementaire fout die de commissie maakte was niet dat ze de crisis niet had voorzien – daarin stond ze allerminst alleen – maar dat ze veronderstelde dat vraag en aanbod op de arbeidsmarkt zich onafhankelijk van elkaar ontwikkelen. De commissie-Bakker ging uit van de prognose over de ontwikkeling van de beroepsbevolking ten gevolge van de demografische ontwikkeling (meer ouderen die met pensioen gaan, minder jongeren die de arbeidsmarkt betreden) en veronderstelde dat de vraag naar arbeid (de werkgelegenheid) geheel onafhankelijk daarvan zou blijven groeien. Maar kenmerkend voor iedere markt in de neoklassieke theorie – en dus ook voor de arbeidsmarkt – is dat vraag en aanbod op elkaar reageren. Niet perfect natuurlijk en er kunnen lange overgangsfasen zijn – zie de huidige crisis. Maar op langere termijn past de vraag naar arbeid zich aan het beschikbare aanbod aan. Als bedrijven merken dat er onvoldoende arbeidskrachten beschikbaar zijn, blijven ze niet eindeloos zoeken naar werknemers die er niet zijn, zoals de commissie-Bakker veronderstelde, maar zoeken ze alternatieven, zoals automatisering, uitbesteding of het verplaatsen van de productie naar een land met een groter arbeidsaanbod. Dit is niet alleen een theoretische veronderstelling. Vergelijk Duitsland maar eens met Nederland. Duitsland heeft een beroepsbevolking die vijf keer zo groot is als de Nederlandse. En Duitsland heeft ook vijf keer zoveel banen als Nederland. Toeval? Natuurlijk niet. Duitsland heeft simpelweg meer banen omdat er meer Duitsers dan Nederlanders zijn. Angst voor een structureel tekort aan arbeidskrachten is dan ook volledig ongegrond. Waarmee ik overigens niet ontken dat er best tijdelijk sprake kan zijn van een krappe arbeidsmarkt, zoals we ook vlak voor de crisis hadden. Maar juist door die krapte worden krachten in werking gesteld die op middellange termijn de krapte weer doen verdwijnen. Dit is een volledig standaard economisch verhaal, dat ik tot mijn verbazing echter maar zelden van standaardeconomen hoor.

2. LASTENVERLICHTING OP ARBEID LEVERT MEER BANEN OP

Hoewel er grote onenigheid is over de gewenste belastingherziening, is er wel brede overeenstemming over de wenselijkheid om de lasten te verschuiven van arbeid naar andere factoren. Dit klinkt ook logisch: als de lasten op arbeid worden verlicht, wordt arbeid goedkoper en zullen werkgevers meer banen creëren en minder mensen door robots en computers vervangen.

Toch is dit, opnieuw vanuit het standaard economische model geredeneerd, heel wat minder vanzelfsprekend dan het lijkt. Immers, de veronderstelling is dat een lastenverlichting wordt omgezet in extra banen en niet in een hoger (netto)loon voor de werknemers. Op een arbeidsmarkt waar vraag en aanbod op elkaar reageren heeft lastenverlichting namelijk twee effecten: lastenverlichting leidt tot meer werkgelegenheid, maar ook tot een hoger nettoloon voor de werkenden. Naarmate het laatste effect groter is, is de werkgelegenheidswinst kleiner en vice versa. De verhouding tussen werkgelegenheidswinst en loonstijging wordt bepaald door de elasticiteit van vraag en aanbod. Dat klinkt ingewikkeld, maar het betekent simpelweg dat als het aantal mensen dat zich aanbiedt op de arbeidsmarkt niet erg gevoelig is voor de hoogte van het nettoloon, een lastenverlichting op arbeid voornamelijk resulteert in een hoger nettoloon en niet in meer banen. Aangezien een overvloed aan onderzoek laat zien dat het arbeidsaanbod inderdaad weinig elastisch is – vooral voor mannen – zal een lastenverlichting op arbeid vooral resulteren in hogere

lonen. Daarbij maakt het overigens, opnieuw volgens de standaardtheorie, niet uit of de loonbelasting voor de werknemers of de sociale premies voor de werkgevers worden verlaagd. Dat lijkt in ieder geval toch nog winst voor de werknemers, die immers meer te besteden krijgen. Hoewel?

Om de lasten op arbeid te kunnen verlagen moeten andere belastingen worden verhoogd (of minder verlaagd). Als dat bijvoorbeeld de btw is, worden de werknemers die een hoger nettoloon hebben gekregen vervolgens wel geconfronteerd met hogere prijzen. Omdat die hogere prijzen door alle burgers moeten worden opgebracht (inclusief uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden) zullen de werknemers er per saldo toch op vooruitgaan. Maar wel over de rug van de uitkeringsgerechtigden!

Wordt de belasting op kapitaal (vennootschaps- of vermogensbelasting) verhoogd, dan kunnen er negatieve effecten optreden op de werkgelegenheid doordat bedrijven minder gaan investeren of hun kapitaal naar het buitenland gaan verplaatsen.

Kortom, er is geen reden om te verwachten dat lastenverlichting op arbeid meer werkgelegenheid schept.

3. DE INEFFECTIVITEIT VAN ARBEIDSTIJDVERKORTING

Zo weinig kritisch als de meeste mainstream economen staan tegenover lastenverlichting op arbeid als manier om banen te scheppen, zo kritisch zijn zij over arbeidstijdverkorting. Keer op keer wijzen zij erop dat pleitbezorgers van atv trappen in de zogenaamde *lump of labour fallacy*. Dat is de foutieve redenering dat er een gegeven hoeveelheid ('lump') arbeid is, die we naar willekeur over mensen kunnen verdelen. Hun stelling is dat de hoeveelheid werk (in uren) juist kan veranderen als de arbeidstijd verandert. In essentie is dat dezelfde

redenering als ik bij mijn eerste mythe heb uiteengezet. Arbeidstijdverkorting betekent in feite dat het arbeidsaanbod (in uren) wordt gereduceerd en dat zal uiteindelijk een negatief effect hebben op de vraag naar arbeid. Arbeidstijdverkorting leidt dan dus niet tot meer banen maar tot in totaal minder gewerkte uren. En als de lonen niet evenredig worden aangepast aan het aantal uren, dan stijgen de loonkosten en kan het zelfs banen kosten. Geliefde voorbeelden zijn de atv die in Nederland in de jaren tachtig is ingevoerd en de 35-urige werkweek die in de jaren negentig in Frankrijk bij wet is afgedwongen. Beide zouden geen positief werkgelegenheids-effect hebben gehad. De Nederlandse atv heeft in de marktsector inderdaad weinig effect gehad, maar vooral doordat de contractuele atv nauwelijks is omgezet in feitelijk minder gewerkte uren. In de publieke sector was dat wel het geval en zijn er ook daadwerkelijk banen bijgekomen. Voor Frankrijk heeft een parlementaire enquêtecommissie vorig jaar in een lijvig rapport geconcludeerd dat de 35-urige werkweek juist een van de meeste effectieve en kostenefficiënte werkgelegenheidsmaatregelen is geweest.

Kortom, de feiten geven de mainstream economen geen gelijk. Maar ook theoretisch valt er veel voor te zeggen dat in ieder geval een tijdelijke arbeidstijdverkorting tijdens een crisis positieve werkgelegenheidseffecten kan sorteren. De reden hiervoor is dat tijdens een economische crisis vraag en aanbod op de arbeidsmarkt niet in evenwicht zijn, waardoor de werkgelegenheid niet wordt bepaald door de interactie van vraag en aanbod, maar alleen door de vraag naar arbeid bij de vigerende loonvoet. Het verschil tussen aanbod en vraag is de werkloosheid. Wordt het aanbod (in uren) gereduceerd door arbeidstijdverkorting, dan wordt de kloof tussen aanbod en vraag – oftewel de werkloosheid – kleiner, zonder dat dit de vraag (in uren) beïnvloedt. Hooguit zou er, door de dalende werkloosheid, enige opwaartse druk op de lonen kunnen ontstaan – maar volgens deze redenering is iedere daling van de werkloosheid slecht voor de werkgelegenheid omdat ze tot hogere lonen leidt!

Of atv op de langere termijn, bijvoorbeeld, met het oog op de effecten van robotisering, een effectieve werkgelegenheidsstrategie is, staat te bezien. Maar tijdens een crisis kan atv, ook binnen de standaard economische theorie, wel degelijk effectief zijn om in ieder geval het oplopen van de werkloosheid tegen te gaan.

4. DE LAST VAN DE PUBLIEKE SECTOR

Mainstream economen zijn eensgezind in hun afkeer van een grote publieke sector. Dat is misschien een logisch gevolg van het feit dat in al hun redeneringen de markt een centrale rol speelt en de publieke sector onttrekt zich nu eenmaal aan de marktwerking; al hebben sinds de jaren negentig de meeste kabinetten gepoogd steeds weer nieuwe onderdelen van de publieke sector aan marktwerking te onderwerpen – vaak met weinig succes overigens.

Behalve dat de publieke sector niet naar de markt luistert, is een andere belangrijke reden waarom economen niet van de publieke sector houden, dat die duur is. En doordat de publieke sector duur is, gaat die gepaard met hoge

collectieve lasten. En die zouden weer slecht zijn voor de economie – lees: de private sector.

Aangezien ik eerder heb uitgelegd waarom lagere lasten op arbeid weinig bijdragen aan de werkgelegenheid hoef ik nu niet meer uit te leggen waarom hogere lasten op arbeid dan ook weinig negatieve effecten hebben voor de werkgelegenheid. Als het arbeidsaanbod inelastisch is, wordt het grootste deel van de lastenstijging opgebracht door de werknemers in de vorm van een lager nettoloon. En als andere lasten worden verhoogd? Dan is het effect, in het standaard economische model, niet veel anders. Immers, volgens dat model worden belastingen uiteindelijk opgebracht door de minst mobiele factor. Die is namelijk niet in staat de lastenstijging af te wentelen op een andere factor. Als we bijvoorbeeld kapitaal zwaarder belasten, zullen bedrijven die last doorschuiven naar de werknemers. En wordt de btw verhoogd, dan betalen de consumenten (lees: werknemers) de prijs. De PvdA-econoom Hans van den Doel heeft dat ooit geïllustreerd met het ministaatje Lilliput. Lilliput bestond uit vijf personen. Het maakt eigenlijk geen verschil of van die vijf burgers er één in de publieke sector werkt of vier van de vijf. In het eerste geval betalen de burgers over hun inkomen 20 procent belasting voor een beperkt aantal collectieve goederen en besteden zij de overige 80 procent aan particuliere consumptie. In het laatste geval is het net omgekeerd en besteden zij 80 procent – in de vorm van belastingen – aan collectieve goederen en de overige 20 procent aan particuliere consumptie. Er is geen economische reden waarom het een beter is dan het andere, dat hangt af van de preferenties van de bevolking.

Economen houden echter steeds weer vol dat burgers op hoge belastingen anders reageren dan op hoge prijzen, doordat zij de belastingdruk kunnen verminderen door minder te gaan werken en dus minder te verdienen, terwijl prijzen daardoor niet veranderen. Hierdoor verstoren hoge belastingen de prijsverhoudingen in de economie en leiden daardoor tot welvaartsverlies. Hier moet ik erkennen dat de standaard economische redenering inderdaad geen andere conclusie toelaat, althans als men het beperkte welvaartsbegrip overneemt en veronderstelt dat mensen vooral op financiële prikkels reageren. Hier bereik ik dan ook de grens van de mythes die nog binnen het neoklassieke paradigma zijn te bestrijden en wordt het tijd dat we een alternatief paradigma betreden.

Dit is een verkorte weergave van de tekst die Paul de Beer uitsprak als Inleiding tijdens de bijeenkomst *Werk en werkloosheid* in Pakhuis De Zwijger, Amsterdam, 13 oktober 2015.

Paul de Beer is mededirecteur van het Amsterdams Instituut van Arbeidsstudies (AIAS) en bijzonder hoogleraar Arbeidsverhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam.

VLUCHTELINGENKWESTIE IN NEDERLAND

WAT KUNNEN WE LEREN VAN DE EERSTE WERELDOORLOG?

Tekst: Tiny Kox Foto: Max van den Berg©

Het grootste monument van Nederland staat in het geografisch centrum van Nederland, bovenop de Amersfoortse Berg, sinds 1919. Het herinnert aan de dank van onze Belgische burens voor het onderdak in de Eerste Wereldoorlog. Meer dan een miljoen Belgen kwamen bij ons schuilen, terwijl ons land zelf maar zes miljoen inwoners had. Zeg maar de vluchtelingenverhouding van nu in landen als Libanon en Jordanië; 101 jaar terug werd Nederland echt overstroomd door vluchtelingen. Hoe gingen we ermee om en wat kunnen we ervan leren?

Meteen na de Duitse inval in neutraal België op 1 augustus 1914, kwamen de eerste Belgische vluchtelingen al Nederland binnen, in Limburg. De eerste opvang was moeilijk, Nederland was nergens op voorbereid. Op particulier initiatief werd er plaatselijk hulp geboden en er werd een landelijk Steuncomité opgericht. Dat zamelde in enkele maanden tijd 300.000 gulden voor de vluchtelingenhelp in. Plaatselijke steuncomités schoten snel na het begin van de vluchtelingenstroom uit België als paddenstoelen uit de grond en leverden kleding, beddengoed, levensmiddelen en speelgoed aan de Belgische burens. In de loop van september greep de regering in en stelde een overkoepelend nationaal comité in om de lokale comités, waarvan er uiteindelijk 500 kwamen, te leiden. Twee doelen stonden voorop: mensen die daarvoor zelf konden betalen onderdak bieden en ondersteuning en onderdak verzorgen voor mensen zonder geld. Dat was makkelijker gezegd dan gedaan. Het enorme oorlogsgeweld, en met name de boosaardige Duitse terreur tegen de verzet biedende Belgische bevolking, joeg almaar meer mensen op de vlucht en over de grens.

Het Belgenmonument in Amersfoort. Een dankbetuiging aan de Nederlanders, die een miljoen Vlaamse en Waalse vluchtelingen liefdevol onderdak verleenden. In Nederland staan ruim duizend gedenktekens van de Eerste Wereldoorlog: monumenten, plaquettes en grafstenen.

Na het Duitse bombardement op Antwerpen sloeg de paniek massaal toe. In enkele weken vluchtten meer dan een miljoen mensen Nederland in, terwijl Nederland zelf toen slechts 6 miljoen inwoners telde. Nederland werd daadwerkelijk overstroomd door vluchtelingen.

'Boten voeren overkropt vol over, naar vrachtbetaling werd niet meer gevraagd, maar duizenden moesten teruggewezen worden op de landingsplaatsen. Inmiddels voeren honderden schepen, stoomboten en rijkaken en Belgische spitsen de Westerschelde af, alle volgepropt met vluchtelingen.'

'Van Antwerpen tot aan onze grens was het een lange, droeve stoet van mensen

en dieren. Hele kudden vee werden meegedreven door in doodsangst vluchtende boeren uit de omstreken. Jonge mensen waren er, die een oude grootmoeder op een kruiwagen vervoerden. En al die vluchtelingen keken telkens om naar hun stad, die in vlammen en rook opging.'

'Als weer een trein is binnengekomen en de locomotief nog puffend staat te hijgen, dan gaan langs alle wagons de deuren open en nog voor de mensen uitstijgen, ziet men al reusachtige pakken in lakens en dekens uit de portieren duwen. Daarachter komen dan de mensen tevoorschijn met beangste, verwilderde gezichten, steeds roepend om kind, man of vrouw. In een ogenblik is daarop het perron over-

stroomd met door elkaar krioelende, gejaagd heen en weer rennende, zoekende mensen. Sommigen zetten zich meteen neer op het pak of de koffer en blijven desolaat zitten staren met ogen waar de tranen zacht in opwellen.'

'Honderdduizenden vluchtelingen, ik overdrijf niet. En nergens een onderdak voor de nacht, geen brok eten. Geen slok drinken, niemand om hen te helpen.'

Uit: Paul Moeyes (2011), *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918*

'RIJKSVLUCHTOORDEN'

Nederland was totaal onvoorbereid, slecht bij kas en balanceerde op het neutraliteitskoord. Duitsland en Engeland keken met argusogen naar Nederland of het zich wel punctueel hield aan zijn verplichtingen als neutrale staat. Sociale wetgeving, sociale huisvesting, sociale zorg, democratisch toezicht, het moest allemaal nog uitgevonden worden, terwijl de Belgische vluchtelingen maar bleven komen en opgevangen moesten worden. Her en der werd gemopperd op de rare burens, die overwegend rooms-katholiek waren – terwijl Nederland in ieder geval in zijn aard vooral protestants was.

Maar al met al was de bereidheid onder Nederlanders om hun Belgische burens te helpen, bijzonder groot. Dat was nodig ook. In enkele weken kwamen er zo'n 100.000 naar Limburg, 450.000 naar Zeeland en meer dan een half miljoen naar Noord-Brabant. Alleen al in Bergen op Zoom, met 16.500 eigen inwoners, verbleven in de loop van oktober 1914 meer dan 100.000 Belgische vluchtelingen.

De toestand van veel vluchtelingen was deplorabel. Uit angst voor het uitbreken van besmettelijke ziekten, werden zij zo snel als mogelijk was, verder het land in getransporteerd en, doorgaans via eerste opvang in de grote steden, vervolgens over het hele land verspreid. Vrijwel alle gemeenten die Nederland toen telde, deden op de een of andere manier mee aan het opvangen en onderdak bieden aan de kolossale vluchtelingenstroom.

Nadat het oorlogsgeweld in het grootste deel van België na enkele maanden luwde en de strijd zich concentreerde in de uiterste westhoek van het land, achter het riviertje de IJzer, besloten de meeste vluchtelingen om terug te keren naar eigen land. In december was het aantal hier verblijvende vluchtelingen teruggelopen tot 124.000. Van de vluchtelingen die ook na de winter van 1914 hier bleven, kon een aanzienlijk deel in eigen bestaan voorzien of gebruik maken van onderdak bij vrienden, bekenden of andere Nederlanders. De rest was echter gedurende de oorlog afhankelijk van Nederlandse ondersteuning. Bijkomend probleem was dat onder de vluchtelingen ook minder sociale elementen zaten. Bij de val van Antwerpen waren in paniek ook de deuren geopend van de gevangennissen en gestichten. Met de vluchtelingen kwamen dus ook criminelen, dronkenlappen en ander minder fraai volk mee. Dat – tezamen met de aanwezigheid van heel veel Nederlandse militairen in de grensgebieden – leidde tot een sterke stijging in de grensstreek van drankmisbruik, prostitutie en ander onwenselijk gedrag.

De regering besloot om de hier blijvende vluchtelingen te gaan opvangen in wat officieel 'rijksvlucht-oorden' werden genoemd, maar in de volksmond altijd kampen bleven heten. Daarbij werden de vluchtelingen verdeeld in verschillende groepen. De als asociaal aangemerkte Belgen werden naar Veenhuizen gestuurd. Voor degenen die het stempel fatsoenlijk kregen, werden vlucht-oorden ingericht in Nunspeet, Ede, Uden en Gouda. Die kampen werden geleid door een regeringscommissaris.

'Kamp Nunspeet was het grootste van de vluchtelingenkampen en lag een halfuur lopen buiten het dorp op een groot stuk heide, omringd door bossen. Het bood plaats aan maximaal vijftienduizend personen, maar dat aantal is nooit bereikt. Het kamp bestond uit een verzameling houten loodsen zonder vloeren die op ruime afstand van elkaar op de zandgronden waren neergezet. Om organisatorische redenen was het kamp opgedeeld in vier 'dorpen', die elk eigen slaap- en

etloodsen, een school, keuken en wasinrichting met warm en koud water hadden. Daarnaast waren er een kerk, crèche, postkantoor, ziekenhuis en schouwburgzaal, en werkplaatsen waar de vluchtelingen te werk werden gesteld. De onverwarmde slaaploodsen waren ingedeeld in kotjes, van elkaar afgescheiden door manshoge houten schotten. De slaapplaatsen bestonden uit planken, stro, dekens en een kussen. Water moest met emmers bij een pomp worden gehaald. De wc's waren tegen de buitenmuren van de slaaploodsen aangebouwd en bestonden uit zinken emmers met een zitting, die dagelijks geleegd werden. (...) De kampbewoners konden overdag een uitgaanspas krijgen maar moesten voor zonsondergang weer binnen de poorten zijn. In kamp Uden stond men om kwart voor zeven op, een uur later werd er ontbeten en om half negen de mis opgedragen. Van negen tot twaalf en van twee tot vijf was er verplichte arbeid, onderbroken door het middageten. Het avondeten was om halfzes, en 's winters ging men om negen en zomers om tien uur naar bed.'

Uit: Paul Moeyes (2011), *Buiten schot*.

INTERNERING

De regering deed haar best, maar er was toch veel mis in de kampen. Zo noteerde in de winter van 1914 een Britse oorlogsjournalist, op bezoek in kamp Nunspeet: 'Wat is geduld in een oord als dit, waar we niets te doen hebben? In deze verlatenheid waar we als varkens op stro slapen en onze longen uithoesten tussen vochtige lakens.'

De vluchtelingenopvang stelde Nederland ook voor hoge onverwachte kosten. Steun uit andere landen werd alleen aangenomen van landen die geen partij waren in de wereldoorlog die inmiddels woedde. Geld uit Amerika, Zwitserland, Zweden en Denemarken was welkom, maar een aanbod van Groot-Brittannië om bij te dragen aan de kosten van vluchtelingenopvang werd afgewezen, met een verwijzing naar de neutraliteitsverplichtingen van Nederland. Naast burgervluchtelingen moesten ook nog meer dan dertigduizend over de grens gevluchte Belgische militairen gedurende de hele oorlog geïnterneerd worden (plus nog enkele

duizenden Britse en Duitse militairen die onze grens overgingen tijdens de oorlog). In allerijl werden interneringskampen opgezet, in Harderwijk, Gaasterland, Oldebroek, Amersfoort, Kampen, Assen, Loosduinen, Nunspeet en Zwolle. Britse soldaten werden in Groningen en Leeuwarden ondergebracht, Duitsers in Bergen. Alleen al in Harderwijk kwamen in de eerste helft van oktober 1914 13.000 Belgische militairen aan. Ze werden ondergebracht in kazernes en in de Grote Kerk, en verder in een tentenkamp buiten de stad. Tegen de winter werd het tentenkamp vervangen door een barakkenkamp, met 250 man per barak. Voor de plaatselijke economie had dat overigens een voordeel: aannemers verdienden volop geld aan de bouw van de barakken en de plaatselijke middenstand deed ook goede zaken. Voor de bevolking daarentegen werd het leven moeilijker. De huren stegen toen familieleden van geïnterneerde militairen uit België naar huisvesting in de buurt kwamen zoeken, om dichterbij hun mannen en zoons te zijn. De regering probeerde deze extra toestroom uit België af te remmen door te bepalen dat gezinshereniging alleen toegestaan was voor degenen die in hun eigen onderhoud konden voorzien. Bij de kampen verrezen vrouwendorpen, waar Harderwijkse verhuurders niet blij mee waren en godsvruchtige kerkgangers, die vreesden voor de zedelijkheid, evenmin.

TROTS

Uiteindelijk zouden zo'n 100.000 Belgen gedurende de hele oorlog in ons land blijven. Een tiende deel van de aanvankelijke vluchtelingenstroom – maar alles bijeen een kolossale last voor ons land, die nog eens vier hele jaren zou voortduren. Het Belgenmonument in Amersfoort, gebouwd door Belgische vluchtelingen tijdens hun verblijf in Nederland, staat voor de dank voor de Nederlandse inspanningen. Dat Nederland, onvoorbereid en sociaal weinig ontwikkeld, tussen 1914 en 1919 al die Belgische vluchtelingen wist op te vangen, mag ons ook nu nog trots doen zijn op onze groot- en overgrootouders. En zou ons mogen inspireren om nieuwe uitdagingen aan te kunnen om vluchtelingen die naar hier komen, onderdak te brengen, zolang dat nodig is. Niet

omdat we erom gevraagd hebben, maar omdat niets doen geen optie is.

*Een hek om Nederland
Sommigen roepen om een hek om Nederland. Daarmee zouden we vluchtelingen kunnen tegenhouden een beroep op onderdak bij ons te doen. In de Eerste Wereldoorlog stond dat hek er daadwerkelijk. Van de Belgisch-Nederlandse grens in Zeewu-Vlaanderen tot de Duits-Nederlandse grens in Limburg. Honderden kilometers elektrische draad maakten het onmogelijk voor Belgen om*

de Nederlandse grens te passeren. De draad werd aangelegd door de Duitse bezetters van België. Officieel Nederlands protest bleef uit, omdat Nederland dat als neutrale staat niet passend vond. Gedurende de oorlog bleven zo'n 1000 mensen 'aan d'n draad hangen' zoals dat in het Brabants heette. Met 2000 Volt was de kans om levend door dit hek om Nederland heen te komen, vrijwel nihil, ook omdat Duitse soldaten op alles wat bewoog mochten schieten.

Bron: www.dodendraad.org

NEDERLAND VLUCHTHAVEN DOOR DE EEUWEN HEEN

In de Tachtigjarige Oorlog leidde de val van Antwerpen tot een massale uitstroom van burgers naar het noorden. Vooral Amsterdam werd overspoeld door Vlamingen. Onder hen ook de ouders van Joost van den Vondel, die we nu beschouwen als een van onze allergrootste schrijvers. Het wordt wel gezegd dat de komst van de Vlaamse vluchtelingen per saldo van Amsterdam letterlijk en figuurlijk een grote stad maakte, waar het eens zo machtige Antwerpen niet langer meer bij in de schaduw kon staan.

Na de onafhankelijkheid van Indonesië kwamen zo'n 300.000 mensen naar Nederland. Een deel van hen werd opgevangen in kampen die kort daarvoor nog dienst hadden gedaan voor de Duitse bezetters van ons land. Een aanzienlijk aantal verhuisde later vanuit Nederland naar andere landen, waaronder Amerika. Molukse vluchtelingen, van wie er velen eerder in het Nederlands-Indische leger KNIL gediend hadden, kwamen terecht in wat nog jaren lang Molukse kampen werden genoemd. Hun integratie bleef decennialang problematisch. In de jaren zeventig werd Nederland opgeschrikt door enkele gewelddadige gijzelingsacties van gedesillusioneerde kinderen van Molukse ouders, die steeds van terugkeer hadden gedroomd maar daar geen kans voor hadden gekregen.

Hongaarse vluchtelingen stroomden na de Russische inval in 1956 West-Europese landen binnen. Nederland beloofde onmiddellijk 1000 Hongaren te zullen opvangen en verhoogde daarna het aantal tot 2500. Het Nationaal Comité Hulpverle-

ning Hongaarse Volk haalde in de eerste tien dagen al zeven à acht miljoen gulden op voor de opvang van de Hongaarse vluchtelingen. Ze werden naar bungalowparken, leegstaande kazernes of particuliere huizen vervoerd en de koninklijke familie stelde zelfs paleizen beschikbaar voor tijdelijk onderdak.

De aanvankelijke bereidheid van de regering om hulp te bieden, werd daarna minder. De regering-Drees vond onze eigen economische toestand te wankel en had weinig zin om voor de kosten op te draaien. Verder wilde de regering vooral die vluchtelingen toelaten waarbij Nederland economisch baat had. In het buitenland werd de Nederlandse aanpak argwanend bekeken. Begin 1957 beloofde Drees nog eens 2000 Hongaren onderdak te zullen bieden in Nederland. Maar die moesten wel binnen een halfjaar emigreren naar Canada.

Tijdens het bloedige uiteenvallen van Joegoslavië kwamen in korte tijd zo'n 30.000 vluchtelingen uit Bosnië, Kroatië en Servië naar Nederland. Hun opvang verliep chaotisch. Later kwamen tijdens de bloedige botsingen rond de afscheiding van Kosovo van Servië nog duizenden Kosovaren naar Nederland. Beelden van hun eerste opvang, deels in gammele, lekkende tenten op modderige heidegrond, gingen de wereld over. Later verbeterde de hulp aanzienlijk. Een deel van de vluchtelingen uit voormalig Joegoslavië is in de loop der jaren teruggekeerd, de meesten zijn hier gebleven.

AUTORITEIT

BIG BROTHER ALS ALTERNATIEF VOOR EEN STERKE LEIDER

Tekst: Arjen Noordhof Foto: archief Arjen Noordhof

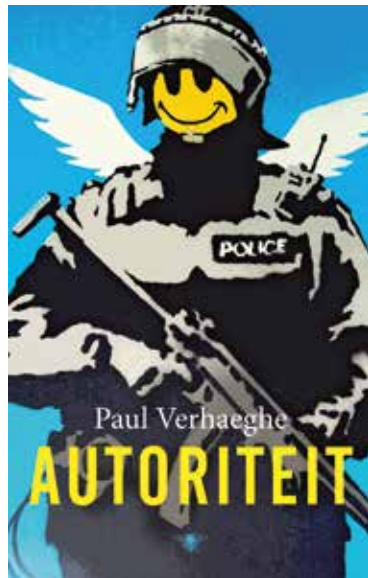
Waarom zou je niet lekker hard schreeuwen en schelden naar de politici van de gemeenteraad? Waarom moet een kind luisteren en opletten in de klas? Waarom is de visie van een hoogleraar belangrijker dan een willekeurige mening van iemand op straat? Wie bepaalt eigenlijk wat wel en niet mag? Waarom zouden we daarna luisteren?

Is onze tijd losgeslagen en hebben we een nieuwe sterke autoriteit nodig om orde te brengen? Of is autoriteit iets waar we juist vanaf moeten, omdat het ingaat tegen de gelijkheid van mensen? Zulke vragen behandelt de Belgische psycholoog Paul Verhaeghe in zijn nieuwste boek *Autoriteit*. Urgente vragen voor wie verlangt naar een daadkrachtige sociale en democratische politiek.

ZIEKTEVERWEKKEND NEOLIBERALISME

Het onderwerp autoriteit komt niet uit de lucht vallen. Het is een volgende bouwsteen van een kritiek op het neoliberalisme die Verhaeghe in eerdere boeken formuleerde. Daarom eerst wat meer over die eerdere kritiek. In zijn vorige boek *Identiteit* beargumenteerde hij overtuigend dat neoliberalisme ziekmakend is. De toename van burnouts is bijvoorbeeld gevolg van de stress opwekkende uitbreiding van tijdelijke contracten. Neoliberalisme is een ideologie met een heel specifiek verhaal over mens en maatschappij: (1) de mens is een eenling die in concurrentie met anderen zijn eigen behoeften bevreemdt; (2) de maatschappij moet zo worden ingericht dat individuen dit optimaal kunnen doen; (3) markten zijn daarvoor het beste middel en (4) de overheid moet geen alternatief bieden voor marktmechanismen en concurrentie. De rol van de staat is wél om markten te versterken en te creëren, bijvoorbeeld 'de zorgmarkt'.

Kernwaarden in een neoliberaal systeem zijn zelfontplooiing, onafhankelijkheid, succes, concurrentie en winnen. Wie in een neoliberaal systeem opgroeit, internaliseert deze waarden. Gemeenschapszin, coöperatie, politiek bewustzijn en solidariteit blijven ongenoemd en daarmee onontwikkeld. En onduidelijk en onsamenhangend zijn daarmee de antwoorden op vragen als: hoe identificeer ik mij met anderen? Waar

Paul Verhaeghe
Autoriteit
Uitgeverij De Bezige Bij

hoor ik bij? Hoe verbind ik mij met anderen? Hoe geven we vorm aan solidariteit en het gemeenschappelijk belang?

AFKALVENDE AUTORITEIT

Het neoliberalisme geeft wel een antwoord, namelijk door het bestaan van individu overstijgende waarden (dé basis van politiek) simpelweg te ontkennen. In de woorden van Margaret Thatcher: *'There is no such thing as society.'* Een bevreemdend

antwoord voor de mens – een zoogdier dat in groepen leeft. Anderen zijn nodig om te voelen en te weten wie je bent, waar je bij hoort, waar je thuis en veilig bent. Wie de maatschappij probeert op te heffen kan angst, woede, strijd en verwarring verwachten. Maar juist omdat neoliberalisme solidariteit en politiek bewustzijn ondermijnt, komen de opgewekte gevoelens niet tot uiting in collectieve actie – maar in individuele therapie. Onder andere in de spreekkamer van Verhaeghe.

En juist dat zette hem op het spoor van een grondige kritiek op het neoliberalisme: 'Het ziekmakende daarvan is intussen meer dan afdoende vastgesteld', stelt hij in zijn nieuwste boek. Maar wat kan er ná het neoliberalisme komen? We kunnen dagelijks constateren dat 'de markt', of wat daarvoor doorgaat, geen zinnig antwoord heeft op toenemende onvrede, ongelijkheid, agressie en verwarring. Neoliberalisme is nog altijd de dominante structuur waarin we leven, maar steeds minder burgers geloven nog dat dit ook een goede en moreel juiste structuur is. Verhaeghe stelt daarom dat neoliberalisme nog wel heel machtig en dwingend is in de manier waarop het ons dagelijks leven reguleert, maar dat het geen autoriteit vormt. Daarom heeft het steeds meer dwang en geweld nodig, zoals heel duidelijk te zien is in de anti-democratische ontwikkelingen binnen de Europese Unie. Macht zonder autoriteit leidt tot dwang.

MACHT, DWANG EN AUTORITEIT

Dit verschil tussen dwang en geweld enerzijds en autoriteit anderzijds staat in het hele boek centraal. Dwang komt volgens Verhaeghe – in navolging van de filosofe Hannah Arendt – uiteindelijk neer op het (on)recht van de sterkste (wat in het kapitalisme neerkomt op de rijkste). Mensen onderwerpen zich omdat ze niet anders kunnen. Dwang dient onderscheiden te worden van autoriteit,

waarbij mensen zich onderwerpen zonder dwang. Zo'n vrijwillige onderwerping is volgens Verhaeghe gebaseerd op een 'derde'. Bij dwang is er sprake van een tweetal: de éne oefent dwang uit op de ánder. Bij autoriteit wordt echter altijd verwezen naar een derde punt, dat door alle betrokkenen wordt aanvaard als absolute maatstaf.

Een simpel voorbeeld: $2+2=4$. Niemand dwingt mij om dit als waar te zien en toch aanvaard ik het. Daar blijkt uit dat deze elementaire wiskunde autoriteit vormt. Bij een veel ingewikkelder som zal ik zelf niet kunnen nagaan of het juist is. Een vriend van mij is wiskundige en stelt dat het juist is. Op dat moment aanvaard ik dat als waarheid en begrijp ik dat mijn 'mening' hier niet ter zake doet. In onze tijd zijn berichten over de ecologische crisis hét voorbeeld waaruit autoriteit spreekt.

Twee dingen zijn hier belangrijk: (1) mijn vriend of een klimaatwetenschapper is zélf geen autoriteit, maar verwijst naar een derde punt: de wiskunde of de ecologie en (2) autoriteit houdt in dat er niet te onderhandelen valt. Mijn subjectieve mening is onbelangrijk. Autoriteit is *datgene dat* het laatste woord heeft in een kwestie. In de praktijk wordt autoriteit maar al te vaak verward met *diegene die* het laatste woord heeft. In patriarchale verhoudingen was dit vrijwel altijd een man, daarom wordt wel gesproken over 'patriarchale autoriteit'. In de jaren zestig kwam men volgens Verhaeghe in opstand tegen deze autoriteit. Die opstand laat echter zien dat deze al lang geen autoriteit meer was en (onder meer door de wereldoorlogen) ontmaskerd was als pure dwang en geweld – wat ze nog altijd is.

NIEUWE AUTORITEIT?

Sinds eind jaren zeventig werd het neoliberalisme de steeds dominantere vorm om de verhoudingen tussen mensen te reguleren. Het opzichtig falen van het neoliberalisme brengt bij sommigen een terugverlangen naar de 'autoriteit van vroeger' met zich mee. Zij zien dat er steeds grotere onvrede, vervreemding en wanorde ontstaat en denken dat dit slechts middels 'een herstel van autoriteit' op

Arjen Noordhof is universitair docent Klinische Psychologie aan de Universiteit van Amsterdam.

te lossen valt. Hierbij denkt men dan vaak aan een persoon – Fortuyn of Wilders – die met kracht orde op zaken stelt. Quasi-autoritaire leiders leiden naar nieuwe dwang – oftewel fascisme – en juist niet tot (terugkeer van) autoriteit – die immers gaat over *datgene dat* en niet *diegene die* we gehoorzamen.

Verhaeghe verzet zich terecht tegen dit 'herstel van autoriteit'. Daarin volg ik hem volledig, maar zijn alternatief vind ik niet overtuigend. Verhaeghe stelt dat er een 'horizontale autoriteit' op komst is die contrasteert met de vroegere 'verticale autoriteit'. Daar geloof ik niet in. Verhaeghes 'horizontale autoriteit' refereert aan machtsvorming in relatief kleine groepen (onderdelen van een bedrijf, ouders op een school, etc.), waarin sociale controle een cruciale machtsfactor is. Hij spreekt in het kader hiervan zelfs over 'Big Brother' (voortdurende transparantie en sociale controle) als alternatief voor een sterke leider. Deze laatste ontwikkeling is zeker gaande, maar ik interpreteer deze anders, als *horizontale machtsvorming* en niet als een nieuwe autoriteit.

Ten tweede is het twijfelachtig of horizontale machtsvorming voldoende tegenwicht kan bieden aan een alternatief kan vormen voor het neoliberalisme. De groepen bestaan immers uit mensen die gesocialiseerd zijn in een neoliberaal systeem. Het systeem veranderen door één systeemkenmerk te veranderen (decentralisatie bijvoorbeeld) werkt dikwijls niet.

Een mooi voorbeeld hiervan is het bedrijf Semco. De organisatiestructuur van dat bedrijf noemt Verhaeghe een goed voorbeeld van horizontale autoriteit. Maar als argument dat horizontale autoriteit een realistische optie is voert hij aan dat Semco veel winst maakt; waarmee succes alsnog wordt gemeten aan het winnen van de concurrentie op de markt.

AUTORITEIT VERLENEN EN TEGENMAGT

Ten derde, de 'groep' kan mijns inziens geen autoriteit zijn, maar slechts autoriteit verlenen. Of een groep een macht ten goede of ten kwade vormt, is een vraag waarover tussen gelijken gediscussieerd kan worden. Bij het oordelen of de groep zich in de juiste richting beweegt kan men zich echter niet beroepen op de horizontale beslissingen van die groep zelf. Verhaeghe onderkent dit probleem (hij noemt niet voor niets het nazi-leger als voorbeeld) maar lost het niet op. Het dichtst bij komt hij nog hier: 'Onze toekomst zal duurzaam zijn of zal niet zijn.' Dát is autoriteit, maar niet horizontaal – het komt van buiten de gemeenschap. Om als mens binnen een groep te oordelen kan ik niet op de groep zélf vertrouwen en evenmin op mijn puur subjectieve indruk. Groepen en gemeenschappen zijn belangrijk, kunnen tegenmacht vormen en zijn nodig om gezamenlijk belang en politiek bewustzijn te (her)ontdekken. Tegelijk zal het aanvaarden van een autoriteit mij ook buiten mijzelf en tegenover – niet boven – de gemeenschap plaatsen. Soms komt het erop aan $2+2=4$ stand te laten houden tegenover 'Big Brother'. Ondanks deze kritiek ben ik een bewonderaar van Paul Verhaeghe. Vooral zijn boek *Identiteit*, maar toch ook *Autoriteit*, raad ik aan voor wie zich wil verdiepen in de menselijke geest in neoliberale en wellicht post-neoliberale tijden.

OVER GESPONSORDE ONDERZOEKEN EN DE AFHANKELIJKHEID VAN COMMERCIELE OPDRACHTGEVERS

WETENSCHAPPELIJK BEWIJS IS VAAK TE KOOP

Tekst: Ivan Wolffers

Foto: ROOD Groningen

ROOD, jong in de SP, protesteert bij de opening van het academisch jaar in Groningen tegen de steeds groter wordende greep van het bedrijfsleven op het hoger onderwijs.

Zaterdag 31 oktober, toen ik terugfietste na de conferentie over wetenschap en onderzoek in Amersfoort, de WC-Eenddiscussie die werd georganiseerd door de SP, kwamen de dingen die ik daar had moeten zeggen over belangenverstrengeling en onderzoek als vanzelf bij me boven. Zo gaat het met schrijvers: als het goed is schrijven die beter dan ze praten.

Ik was voor de conferentie uitgenodigd door Sandra Beckerman. Zij schreef er een nota over en discussieert daar nu over op allerlei plaatsen. Ik verkeerde er in het gezelschap van bevlogen mensen, die zich allemaal op een of andere manier bezorgd maken over universiteit, wetenschap en onderzoek. Is het onderzoek steeds

meer 'u vraagt en wij draaien'? De sponsor die gegevens nodig heeft om te bewijzen dat zijn product, zijn idee, zijn beleid het beste is, heeft het bewijs nodig om in het publieke debat te rechtvaardigen dat wat hij doet of verkoopt het beste is voor de gemeenschap. De *evidence-based* samenleving. Wij geloven het niet voor we het gemeten hebben. En bewijs blijkt uiteindelijk te vaak te koop te zijn.

De belangrijkste kritiek is dat in het overheidsbeleid het belang van het onderzoek gekoppeld wordt aan de voordelen die het heeft voor onze economie. Het topsectorenbeleid van onze overheid focust met name op de concurrentiepositie van ons land en grote bedrijven hebben wel wat over voor onze goed opgeleide onderzoekers en financieren hun onderzoeken

graag, zeker als die ook nog gepubliceerd worden in vooraanstaande wetenschappelijke tijdschriften. Sandra Beckerman van de SP noemt dat de Coca-Cola-universiteit en zelf gebruik ik graag de term *McScience*: wat wilt u, zeg het maar, wij leveren het onderzoek.

RELATIE MET OPDRACHTGEVERS

Is dat erg? Dat lijkt me wel, omdat de universiteit en de onderzoekers een beetje achter de feiten aanlopen en nog onvoldoende de regels hebben vastgesteld om zich te wapenen tegen de uitwassen van gesponsord onderzoek, en vooral wat de consequenties moeten zijn voor de onderzoekers die zich niet aan die regels houden. Het probleem is extra groot omdat andere bronnen van financiering geleidelijk verdwenen zijn en bezuinigingsronde na bezuinigingsronde de basis voor een gezonde vrije denkruimte aan onze universiteiten hebben ondermijnd. De afhankelijkheid van de opdrachtgevers uit het bedrijfsleven is toegenomen. Iedereen die tot tien kan tellen – en dat zou je toch van wetenschappers zeker ook mogen verwachten – snapt dat als je een stabiele onderzoeksgroep wilt hebben aan je universiteit, je moet zorgen voor een goede relatie met je opdrachtgevers. Doe het rekenwerk en je snapt dat zelfs de beste onderzoekers flexibel genoeg zijn om zoveel mogelijk mee te denken met de sponsor. Dat is niet onmiddellijk fraude, maar zorgt wel voor een *bias*. Die kan al zitten in de vraagstelling, in de inclusie- en exclusie-criteria voor wie onderzocht worden en het kan ook de analyse binnenkruipen. De universiteit kijkt daarbij een beetje de andere kant op en beloont de medewerkers die extra goed zijn in het 'binnenhalen van onderzoek'. Zo houden we tegenwoordig de universiteit in leven.

Ik heb sinds 1976 alleen maar met medisch onderzoek te maken gehad – en met de nauwe verbondenheid

tussen medisch onderzoekers en farmaceutische industrie. Die nauwe relatie heeft al vele malen geleid tot grote zorgen. Er zijn al zoveel heel goede artikelen over verschenen en de reden voor de zorgen zijn inmiddels overbekend.

Bijvoorbeeld: onderzoeken die ongunstige uitkomsten op gaan leveren worden gestopt, nooit gepubliceerd en bij analyse van verschillende trials houd je dus alleen positieve onderzoeken over en die klinken dan vooral door in de richtlijnen voor artsen.

Bijvoorbeeld: het gebrek aan openheid heeft ervoor gezorgd dat een onderzoek meestal niet goed opnieuw geanalyseerd kan worden, want de gegevens blijven eigendom van de sponsor.

Bijvoorbeeld: het denken in risico's in plaats van zorgproblemen heeft een cruciale rol gespeeld bij de verschuiving van budgetten. Effectiviteit van een medicijn op verlaging van de bloeddruk bij een percentage van de bevolking wordt gemakkelijker aangetoond in onderzoek dan effectiviteit van menselijke aandacht bij hulp aan demente ouderen.

Bijvoorbeeld: onderzoekers werken ook vaak nauw samen via het wetenschappelijke circus bij het definiëren van wat ziek is en wat niet. Daarmee krijgt de sponsor ook greep op waarover mensen klagen en toevallig hebben zij daar de oplossing voor.

Het zijn allemaal vervelende aspecten van de nauwe verwevenheid van opdrachtgevers en universitaire onderzoekers. Als je goed wilt begrijpen wat de gevolgen zijn, kijk dan vooral naar de geneeskunde en in de tweede plaats naar de voedingsindustrie.

ONDERZOEKSKWALITEIT

Hoe lossen we dit probleem op? Hoe krijgen we meer greep op de onderzoeksagenda en hoe zorgt de universiteit voor schone onderzoekspraktijken? Iedereen wil uiteraard dat de universiteit zelf weer verantwoordelijk is voor het bevrijden van het onderzoek van deze banden. Zijn dan – wat menigeen denkt en beweert – de

Ivan Wolffers studeerde medicijnen, werd huisarts, promoveerde en was tussen 1989 en 2014 buitengewoon hoogleraar Gezondheidszorg en Cultuur aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij schrijft regelmatig over medische onderwerpen.

nieuwsgierigheid van de onderzoeker en langlopend fundamenteel onderzoek in een stabiele (lees: door de overheid goed gefinancierde) omgeving de belangrijkste condities voor goede kwaliteit onderzoek? Dat denk ik niet, ik denk dat de wetenschap en het onderzoek daar veel te belangrijk voor zijn.

Mijn vriend Sam Adjei, oprichter en directeur van de onderzoeksorganisatie die de gezondheidszorg in Ghana moest aansturen zei altijd: 'Voor mij hoeft niemand onderzoek te doen naar de zuurgraad van krokodillentranchen omdat hij er nieuwsgierig naar is. Ik wil weten waarom mensen in het ene dorp wel gezond zijn en in het andere niet.'

Onderzoek heeft verankering nodig in de samenleving. De wetenschap moet geworteld zijn in de werkelijkheid waar ze bij hoort en de samenleving die haar financiert. Dat is niet per definitie het bedrijfsleven, maar dat zijn de verschillende groepen in de samenleving: dat zijn groepen zoals ouderen met zorgbehoeften, gemeenten die naar oplossingen zoeken voor de aanpak van toenemende obesitas bij kinderen en maak de lijst maar net zo lang als je wilt. We hebben democratisering nodig van de manier waarop in ons land onderzoeksagenda's worden opgesteld.

Wetenschap mag bovendien niet gaan functioneren als de bewaker van de dijken rond het stuwmeer van

academische kennis waar grote bedrijven wel voor kunnen betalen maar de rest van Nederland niet, alsof alles wat zich buiten dat meer bevindt geen echte kennis is en niet mee hoeft te tellen. Maatschappelijke relevantie noemen we dat en in de afgelopen jaren is dat een stuk minder een rol gaan spelen bij het formuleren van een onderzoeksagenda die voor iedereen zinvol is en niet uitsluitend het belang van *big farma*, *big food*, *big data* dient. Dat is iets waar een overheid zich flink tegenaan moet bemoeien.

Ik herinner me dat ik in mei 1968 naar Parijs lifte om getuige te zijn van de veranderingen die daar door de studenten werden afgedwongen, de nieuwe ideeën die daar ontstonden. De verbeelding aan de macht. Ik werd er naartoe gezogen, had het gevoel dat ik het niet mocht missen. Ik ging naar de Sorbonne, maakte kennis met allerlei enthousiaste mensen en sliep thuis bij een student die ik helemaal niet kende. Ik ontbeet met zijn moeder, want hij had zelf geen tijd en ik zag hem na onze kennismaking nooit meer. Ik hoorde dat Jean-Paul Sartre in de Sorbonne zou spreken. De zaal pulde uit. Ik keek schuin op de beroemde Franse filosoof. Ik begreep geen woord van wat hij zei, hoewel ik mezelf had wijsgemaakt dat ik de taal redelijk goed sprak. De volgende dag kocht ik de krant om zijn redevoering te lezen, maar dat hielp niet. Ik begreep er nog steeds niets van. Wie ik wel had verstaan was een oude arbeider van de Renault-fabriek, waar het werk was neergelegd uit solidariteit met de studenten. De man huilde toen hij zei dat zijn vader nooit geloofd zou hebben dat iemand zoals zijn zoon in de Sorbonne zou staan. Wat ik altijd onthouden heb, is dat hij het zo fantastisch vond dat mensen die van zo'n beroemde universiteit komen ook onderzoek willen doen naar dingen die belangrijk zijn voor hem en zijn vader, zijn vrouw en zijn kinderen. Dat was precies waar ik nu, bijna vijftig jaar later, op mijn fiets naar huis aan dacht.

Dit artikel verscheen eerder op joop.nl

WC-EENDWETENSCHAP GRIJPT OM ZICH HEEN

GEKOCHT ONDERZOEK EN BELANGENVERSTRENGELING TASTEN DE GELOOFWAARDIGHEID VAN DE WETENSCHAP AAN

Tekst: Sandra Beckerman; kader: David Hollanders

De overheid investeert steeds minder in de wetenschap. In 2014 was dat 0,75 procent van het bruto nationaal product, in 2018 zal dat nog maar 0,63 procent zijn. Bedrijven zijn handig in dat gat gesprongen: de commerciële bijdrage aan de wetenschap is gemiddeld 55 duizend euro per onderzoeker. Nederland gaat daarmee aan kop in Europa. Wereldwijd gaan alleen Zuid-Korea en Singapore ons voor.

De sterke afhankelijkheid van het bedrijfsleven heeft geleid tot WC-Eendwetenschap. (U kent het wel: Wij van WC-Eend adviseren WC-Eend.) Bedrijven proberen resultaten, conclusies en de publicatie van onderzoek te beïnvloeden, zodat die voor hen gunstig zijn.

Het huidige financieringssysteem leidt tot gekochte wetenschap en belangenverstremming. Een tweede probleem is dat het huidige financieringssysteem ertoe leidt dat vaak niet de juiste vragen worden gesteld.

De vraagstelling gaat niet meer uit van wetenschappelijke of maatschappelijke relevantie, maar wordt benaderd uit commercieel oogpunt: waar krijg je de beste financiering voor?

Volgens 60 procent van de hooglera-

ren van de Universiteit van Wageningen is de financiering doorslaggevend bij het bepalen van de onderzoeksonderwerpen. Door het ontbreken van overheidsfinanciering wordt er te weinig langdurig, fundamenteel en onafhankelijk onderzoek gedaan. Juist dat soort fundamenteel, onafhankelijk onderzoek leidt tot wetenschappelijke doorbraken.

Uit onderzoek van Mariana Mazzucato blijkt dat van de 88 belangrijkste uitvindingen tussen 1971 en 2006 er 77 mogelijk zijn gemaakt door publiek gefinancierd onderzoek. Grote wetenschappelijke doorbraken – van spoorwegen en het internet tot nanotechnologie – zijn tot stand gekomen met steun van de overheid. In landen waar de overheid wetenschappers minder laat concurreren om onderzoeksgeld, zoals Denemarken en Zwitserland, is de wetenschap productiever dan in landen waar grotere concurrentie is.

WIJ VAN DE SP

WC-Eendwetenschap tast de geloofwaardigheid van de wetenschap aan. Het huidige systeem met veel concurrentie, een kleine overheidsbijdrage en een grote afhankelijkheid van het bedrijfsleven leidt tot stagnatie van

wetenschappelijke doorbraken. We moeten dit tij keren door te investeren in langdurig, fundamenteel en onafhankelijk onderzoek.

ONZE VOORSTELLEN

- De helft van het overheidsgeld waarvoor nu geconcurrereerd moet worden (tweede geldstroom) wordt toegevoegd aan de vaste financiering van universiteiten (eerste geldstroom).
- Er komt een onderzoeksfonds waarin de industrie opdrachten kan aanbieden, zonder een directe band tussen bedrijf en onderzoeker.
- De positie van wetenschappers wordt versterkt door meer vaste aanstellingen en meer zeggenschap.
- Onderzoekers worden met de Verklaring van Onafhankelijke Wetenschap van de KNAW gewaard tegen ongewenste druk van buitenaf.
- Investerings in onderzoek en onafhankelijkheid zorgen voor meer, betere en betrouwbaardere wetenschappelijke doorbraken en inzichten.

Een uitgebreide versie van dit artikel is verschenen in de Volkskrant en is terug te lezen op: sp.nl/ZZI

Zaterdag 31 oktober organiseerde de SP Alternatieve Rekenkamer (SPark) een bijeenkomst over de invloed van management en bedrijfsleven op academisch onderwijs en onderzoek. Inzet van de bijeenkomst was om het onderwerp van verschillende kanten te belichten en om het concept-manifest van SPark te presenteren.

Met Jan Marijnissen als moderator, leidden vier sprekers de bijeenkomst in. Scheikundige, filosoof en schrijver André Klukhuhn – die uit protest tegen een eredoctoraat voor Albert Heijn zijn eigen bul probeerde in te leveren – stelde dat wetenschappelijk doorbraken uitblijven sinds de (overheids) financiering terugloopt. Emeritus hoogleraar politicologie Jacques

Thomassen – lid van de KNAW – wees erop dat vooral het ongebonden onderzoek afneemt. Zo is 50 procent van de 600 miljoen euro die via NWO verdeeld wordt geoordeeld voor de zogenaamde topsectoren, waar bedrijven van profiteren. Hij pleitte dan ook voor het redden van de ongebonden wetenschap.

Emeritus hoogleraar Gezondheidszorg Ivan Wolffers sprak over de grote invloed van de farmaceutische industrie. Zo blijven onderzoeken met een voor Big Pharma onwelgevallige uitkomst vaak ongepubliceerd.

Financieel geograaf Ewald Engelen hekelde de grote schuld-gefinancierde vastgoedprojecten van universiteiten, die direct tot bezuinigingen leiden. In plaats van dubbele

petten te verzamelen en bij te klussen moeten academici volgens hem een radicale kritiek op de status quo formuleren. Concreet stelde Engelen een openbaar register voor bijbanen voor en een terugkeer naar de Rijksgebouwendienst. Sandra Beckerman van SPark presenteerde na de pauze het manifest. Ze wees er daarbij op dat er internationaal verzet is: zo wisten in Zuid-Afrika studenten collegegeldverhogingen tegen te houden.

SPark zal het manifest de komende tijd in het land presenteren en bespreken, om zo verschillende initiatieven aan elkaar te verbinden en tot een gezamenlijk definitief manifest te komen.